

УДК 1 (091) (171)

КОНЦЕПЦІЯ ЛЮДИНИ ТА ІСТОРІЇ У ТВОРАХ КАРЛА ЯСПЕРСА Наталія Полева

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua*

Розглянуто позицію Карла Ясперса щодо розуміння людини та історії, людини в історії. Розкрито існування людини в конкретній історичній ситуації, що впливає на її формування. Аналізується сучасна ситуація, що вимагає переосмислення пріоритетів та цінностей епохи раціоналізму, яка утверджує в суспільстві панування техніки, постулює споживацьке ставлення людей один до одного, витісняє духовний вимір на периферію і перетворює життя людини на механізм. Аналізується також становище людини в глобалізованому, позначеному кризою світі.

Ключові слова: людина, історія, духовна ситуація, турбота.

“Людина займає особливе місце у Всесвіті. Вона не є лише акцидентальною частинкою буття, лише “однією з...”. Як особа вона не може перебувати на периферії дійсності, її місце – у центрі Всесвіту. Адже людина є тим буттям, “в якому іноді зосереджуються і підіймаються у височину всі сили скінченого світу” (М. Шелер)... Але з іншого боку, бути людиною – це не лише привілей, це, передусім, відповідальність” [1, с. 11]. Відповідальність не лише перед кимсь, а й перед собою, відповідальність як за все нею створене, так і за його наслідки, відповідальність за все, що вона впише в сторінки історії. За висловом М. Гайдегера, людина є “пастирем буття”. Яким воно стане, залежатиме від того, наскільки і в якому напрямку, вона прикладеться до його облаштування, від усвідомлення того, чим володіємо.

Питання про природу людини все ще залишається центральним та актуальним. Ким є людина в непередбаченому й неконтрольованому ході історичного процесу, яке її покликання та призначення? На ці запитання є чимало відповідей, чимало написано трактатів, проте більшість з них потребують перегляду.

Людина та історія. Саме цей аспект існування людини цікавитиме нас. Спробуймо в такому ракурсі підійти до розуміння всієї складності природи людської особистості. Адже історія є однією з найважливіших та невід’ємних сфер життя та діяльності людини. Вона цілком вміщена в систему координат історії, усе її життя переплетене й обумовлене ходом історичних подій. Зрештою, вся історія постає як ключ до відкриття таємниці особи. “Щоб зрозуміти історію, – зазначає Гайденко П., – необхідно зрозуміти, що таке людина; з іншого ж боку, людське існування розкривається через час, через історичність” [2, с. 10]. Саме погляд на людину в історичному аспекті цікавитиме нас, погляд крізь призму філософської концепції історії німецького мислителя Карла Ясперса.

У вступній статті “Людина та історія в екзистенційній філософії К. Ясперса” до творів німецького філософа вже згадувана нами дослідниця Гайденко П.

вказує на головну тему Ясперівської філософії, на тему “людини та історії, як первинного виміру людського буття”. Аналіз людської екзистенції К. Ясперс тісно пов’язує з поняттям ситуації, з тими подіями, які формують унікальність людини. Мета його досліджень – погляд на людину крізь призму історичності, у якій людина формується, на екзистенцію та історію як першопочатковий вимір людського буття та ідею збереження самої людини в історії, що останнім часом усе більше тривожить людство.

Ключовим при аналізі людської екзистенції є поняття “ситуації”. Щоб зрозуміти людину, треба насамперед зрозуміти історію. Адже людське існування неможливе поза контекстом історії чи конкретної історичної ситуації, в якій перебуває людина. Саме вона дає можливість зрозуміти особу, яка поміщена в її вимір та формується нею. (Як, зрештою, всі ми є дітьми свого часу.)

Ясперс вважає, що тільки історія людства загалом може надати масштаб для усвідомлення того, що відбувається з людиною сьогодні. Розглядаючи історію, Ясперс прагне побачити в усьому внутрішнє значення того, що відбувається.

Підґрунтям існування, невід’ємним чинником і невід’ємною умовою процесу самовияву людини у К. Ясперса виступає духовність. Саме певний прорив духовного, деяке “духовне бродіння” поклало початок появі людини такого типу, яка збереглася дотепер з усіма її ознаками розумної, високорозвиненої істоти.

Історично цей період німецький мислитель відносить до “того духовного процесу, який мав місце між 800 і 200 роками до нашої ери, і називає цей процес віссю світової історії, або “осьовим часом.” Саме в цей за К. Ясперсом час “відбувається найрізкіший поворот в історії людства”.

Отже, духовний процес впливає на формування людини, а в кінцевому результаті – й історії. Перед “осьовим часом”, (у період так званої “доісторії”), духовний стан людей залишався незмінним. У ньому, не зважаючи на катастрофи, усе повторювалось у незмінному й дуже повільному русі, який не усвідомлювався і тому не пізнавався. Історія ж, за К. Ясперсом, виникає лиш там, де є усвідомлення людиною історії, осмислення власних коренів і подій, які відбуваються. Сам автор зазначає: “У період “осьового часу” вперше усвідомлюється цей духовний рух і людське існування в якості історії стає предметом розмірковувань” [3, с. 35]. Людина в ситуації “осьового часу” вперше усвідомлює буття в цілому, саму себе і свої межі, – “свідомість усвідомлює свідомість, мислення робить своїм предметом мислення”. Саме в цей час відбувається, за Ясперсом, відкриття того, що пізніше буде називатися розумом та особистістю.

Слід зазначити, що К. Ясперс не розглядає лоно “осьового часу” як пам’ятник минулому, а саме як резервуар живої духовності, необхідної для сучасного світу, він утверджує вплив минулого для наших днів і всесвітню тенденцію, закладену в “осьовому часі”.

На перше місце філософ ставить духовну сферу. Які б не були соціально-економічні кореляти “осьового часу”, його духовне багатство відноситься до того виміру людського буття, який є ядром історії. Там, де здійснюється завоювання й відкриття духу, людина проявляє свою справжню природу, яка піднімає її над тва-

ринним рівнем існування. Адже тому, що несе в собі духовні рухи, у природі немає аналогій. Але те, що спричинило відкриття цієї справжньої людської сутності, залишається для нас прихованим. К. Ясперс у праці “Витоки історії та її ціль” зауважує: “Перед історичною свідомістю постійно стоїть проблема фундаментальних засад людини, що існувала в доісторичну епоху, проблема її універсальної сутності. В природі людини глибоко закладені дійові сили часу її формування. Доісторія – це час, коли відбулося становлення людської природи. Якби ми могли проникнути в доісторію, нашому розумінню відкрилося б субстанційне підґрунтя людської природи, оскільки ми побачили б її становлення, умови та ситуації, які створили людину такою, якою вона є” [3, с. 57]. Проте, нам відомий тільки період історії, тому лише аналіз цього періоду може пролити світло на питання людської природи. Знати, ким є людина, є для нас єдино суттєвим, адже “людина, – за висловом Протагора, – є мірою всіх речей”. Про все інше можна говорити лише у співвіднесенні з нею.

Розуміння людини у філософії К. Ясперса є розумінням цілої екзистенційної філософії, риси якої окреслив ще Блез Паскаль, для якого людина є серединою між нічим і всім. Німецький мислитель говорить про людину так: “Основне явище людського буття полягає в тому, що людина в її мізерності – це ніщо в кутку безмежного всесвіту, але в своїх вузьких рамках все-таки торкається всього того, що є понад буттям світу... В ієрархії істот людина, в якості чуттєвої істоти, вища із тварин, в якості духовної – нижча від ангелів, і перед обома у неї є перевага, оскільки вона має те, чого позбавлені і ті, і інші, і чим вона володіє, як безпосереднє творіння Бога” [4, с. 443]. Крім такого подвійного бачення природи людини, характерного майже для всієї екзистенційної традиції, К. Ясперс розглядає особу, загублену у Всесвіті. З одного боку – у її величі, з іншого – у її складності і її можливостях, в загадковості того, що шанси й завдання людини виростають саме з її нестійкості. Даний образ людини автор проводить крізь усю історію західного світу, починаючи з давньогрецьких філософів, старозавітніх пророків, епохи Відродження – і до Паскаля. Філософ розглядає два погляди на проблему людини в історії: людина або як предмет дослідження, або як свобода.

Під час розмірковувань над тим, ким є людина, Ясперс ні на крок не відходить від своєї позиції історичності в даному питанні. Спираючись на дослідження Портмана, філософ підкреслює, що “людина в своїй тілесності не стає справжньою людиною без факторів, що стосуються її історичного передання” [4, с. 447]. Але також не впадає в крайнощі, стверджуючи, що людина стає зрозумілою в своїх біологічних властивостях лиш у поєднанні з тим, що дано їй традицією, а не спадкоємством. Тим самим він підтверджує непізнаваність і неповторність людської природи в її тілесному вимірі. Німецький мислитель виділяє людину як безпосередню основу всіх речей, яка ні від чого не залежить, бо є свободою; навіть знання про людину певним чином обмежує її. “Кожне знання про людину, будучи абсолютизованим в надумане знання про людину в цілому, веде до зникнення її свободи, – зазначає Ясперс, маючи на увазі такі теорії як психоаналіз, марксизм, расову теорію, – вони заслоняють саму людину” [4, с. 449]. Досліджуючи людину,

Ясперс підкреслює, що чим більшу ясність набирає дослідження, тим більше ми усвідомлюємо, що воно ніколи не зможе перетворити людину в цілому в предмет дослідження. Людина завжди більша від того, що вона про себе знає. Ніколи не можна зробити висновок і повністю зрозуміти ані людину взагалі, ані окрему людину. “Абсолютизація, – говорить Ясперс, – веде до викривлення образу людини. Оскільки досліджуючи себе, ми вже не бачимо свободи, а усвідомлюємо людське буття, лиш виходячи із свободи” [4, с. 449].

Як бачимо, філософ виділяє основний фактор, через який стає можливим погляд на людину, – її свобода. “Світ безмежний. Однак людина знаходить в собі те, чого вона не знаходить ніде у світі – дещо непізнане, те, чого не можна довести, завжди непередметне, щось, що втікає від будь-якої дослідницької науки: свободу і те, що з нею пов’язане. Тут я набуваю досвіду не за допомогою знання про щось, а за допомогою дії. Тут шлях веде через світ і нас самих до трансценденції” [4, с. 449].

На думку Ясперса, найфундаментальнішою ознакою, яка характеризує людину як таку, є її дух і лише завдяки йому людина здатна до трансценденції. “Адже людина – це не просто істота, якою керують інстинкти, не просто комора глузду, – стверджує німецький філософ, – але й така істота, яка, звеличуючи себе, немовби оминає власні межі. Її сутність не вичерпується тим, що є предметом фізіологічного, психологічного або ж соціологічного дослідження. Вона співпричетна до всеосяжності, і тільки це дає їй можливість бути собою” [3, с. 227]. Співпричетність до трансценденції дає можливість людині бути тим, чим вона є. Людина формує себе, своє “я”, як частинка безпосередності, всеосяжності, історичності тощо. “Як дух я переповнений ідеями, за допомогою яких я зустрічаю ідею, що йде мені назустріч. Як екзистенція я існую, усвідомлюючи, що подарований собі трансценденцією” [4, с. 428].

Трансценденція притаманна лише людині, яка усвідомлює себе в такій якості, лише їй одній відкривається буття, бо лише вона одна прагне зрозуміти буття і через нього – себе. “...Людина все ж неустанно прагне до буття, – зазначає мислитель, – бо вона не може зрозуміти себе у світі, просто як результат світового процесу. Тому людина переступає межі свого наявного буття і світу, досягаючи їх основ, прагнучи туди, де вона стає впевненою в своїх витках, беручи участь у творінні” [4, с. 455].

Окрім духовності, як невід’ємного чинника та необхідної умови процесу самореалізації індивіда, К. Ясперс у своїй філософії значний наголос робить на екзистенційності та ситуаційному моменті буття особистості.

“Я – те, що є час. Моє місце ніби визначене координатами; те, що я існую – функція цього місця, буття – ціле, я – його наслідок, модифікація, або член. Моя сутність – історична епоха, як і соціологічний стан в цілому” [5, с. 303].

Людина дізнається про світ і про себе у взаємодії з оточенням. Певна ситуація, у якій вона перебуває, визначає її ідентифікацію. І не лише загальними зовнішніми рисами, але здатна сказати їй про глибини її ества.

К. Ясперс осмислює і робить детальний огляд духовної ситуації часу, щоб знайти відповідь на запитання, які ставить перед людиною сучасність.

Мислитель зазначає: “Саме осягнення ситуації вже змінює ситуацію. Побачити ситуацію означає панувати над нею. Якщо я шукаю духовну ситуацію часу, це означає, що я хочу бути людиною доти, доки я ще протистою людському буттю, я розмірковую про його майбутнє і його здійснення, але як тільки я сам стаю ним, я намагаюсь мислимо реалізувати його посередництвом вияснення фактично схопленої ситуації в моєму бутті” [5, с. 301].

Замислюючись над духовною ситуацією часу, філософ описує те, як в даній ситуації розуміється людське буття, намагаючись таким чином визначити причини та сутність дегуманізації сучасного суспільства.

Німецький мислитель констатує, що, починаючи з XVIII століття в мисленні епохи відбувається певний зсув. У період утвердження раціоналізму створюються засновки, завдяки яким стала дійсністю думка, що за допомогою людського розуму можна не приймати існування людини таким, яким воно склалось, а “планомірно змінювати його, перетворюючи в таке, яким воно дійсно повинно бути” [5, с. 291]. Тим переломним періодом, коли людина, керуючись принципами розуму, намагалася сама визначити свою долю, Ясперс називає період французької революції, період доби Просвітництва. У цей час панує усвідомлення епохального знамення часу, зроджуються нові ідеали, утверджуються міць та гегемонія розуму, який здатен раціонально влаштувати навколишній світ і вирішувати всі існуючі негаразди. Але вже через століття вірі в прекрасне майбутнє протистоїть жах перед безоднею проблем, що розкривається в перспективі. Філософ стверджує, що з часом виникає невідома раніше турбота про майбутнє людини – турбота про збереження самої природи людини. “Мова йде про те, що людина може загубити себе, людство непомітно для самого себе, чи в результаті страшних катастроф – може вступити в стадію нівелювання і механізації, в життя, де немає свободи і звершень, в царство чорної злоби, яка не знає гуманності” [3, с. 160]. Ясперс бачить сучасну йому людину, переповнену надією і страхом: “В наш час людей ніби охоплює невідомий раніше страх. Він багатозначний і неоднорідний. Це не лише поверховий і такий, що швидко забувається страх, і не лише страх глибокий, прихований чи явний, – він знаходиться на вітальному чи екзистенційному рівні і ніби включає в себе всі види страху” [3, с. 163].

Але в такому людському страху перед Ясперсом відкривається й перспектива. “Страх слід прийняти. Він – основа надії” [3, с. 164]. Такий екзистенційний страх притаманний Ясперівському сьогоденню, у якому, на його думку, “внаслідок машинізації та механізації ” людина “перетворюється на різновид сировини, що сама підлягає цілеспрямованій обробці” [3, с. 138]. Намагаючись контролювати хід подій, утверджувати й творити, людина стає рабом того, що нею створене, унаслідок чого зникають уся її велич та міць, уся сукупність цінностей, які ідентифікували її як раціональну та вільну істоту. Таке бачення людського існування виникає внаслідок “демонічного характеру техніки”, яка захопила всі сфери людського існування, і в результаті такого процесу демонізації починають зникати

складені століттями традиції та цінності, окрема ж особистість розчиняється в масі, перетворюється на “дрібну піщинку”, залишається відірваною від свого коріння і, врешті, “втрачає відчуття життєвості”. Особисте життя втрачає глибину та зміст і перетворюється у заведений механізм, навіть “дозвілля та розваги перетворюються на деякі різновиди праці...”. “Людина опинилася під пануванням техніки і, навіть, не помітила, як це сталося”, – констатує філософ [3, с. 139]. Такі зміни К. Ясперс пов’язує з сучасним історичним розвитком науки. “Бачення людиною постійного руху і розвитку науки, – за словами Д. Єсипенка, – виливається в бачення безумовного поступу” [6, с. 87]. Але зрештою виявляється, що наука не може проникнути у вічну, глибинну структуру існування, і для особи дане бачення “обертається на сумніви та відчуття нонсенсу”.

Сучасна техніка, на думку К. Ясперса, втягнула всі сфери існування та діяльності людини у сферу масового виробництва, людські стосунки все більше позначаються споживацьким характером. Споживати все більше і більше – ось про що нагадує все навколо. Сьогодні наша планета нагадує велетенську фабрику, що прагне задовольнити всі ненаситні потреби людства. Процеси глобалізації невідворотні, світ поступово замкнувся, перетворився в єдине ціле, інформаційна хвиля завершила ці процеси. Таке суспільство неминуче стає масовим, де втрачається цінність окремої особи, її свободи, а з нею і відповідальності. Негативний вплив раціоналізації та технізації життя змінює соціальні умови, спричиняє розпад традиційних цінностей, веде до втрати будь-яких орієнтирів і штовхає людину в “тета нігілізму”. Людство заперечує й відкидає все набуте досі, а тим самим позбавляє себе коренів, прямуючи до втрати того, що забезпечувало його існування та розвиток. Як ніколи в історії, людство опинилося перед безвихіддю. Адже жоден із запропонованих напрямків подальшого співіснування людей на землі не приніс очікуваних результатів, не вирішив нагальних проблем та потреб, більше того, примножив їх і в інших сферах. Найбільша серед них – загроза самознищення, від якого ніхто, окрім нас самих, не здатен врятувати рід “*homo sapiens*”.

Такі ідеї К. Ясперса не є новими, їх торкалися й інші мислителі. Однак проголошені ще в 40-х роках ХХ століття, вони все ще залишаються актуальними. Ті процеси, що почалися ще в минулому столітті, були передбачені та осмислені німецьким філософом. Осмислені завдяки постійному аналізу напрямків і тенденцій розвитку історичного процесу. Вони продовжують існувати в наш час, коли людина досі огорнена жахом непередбачуваності сил природи і власних бажань та устремлінь. Людство все ще стоїть перед загрозою втрати й знищення як своїх надбань, так і самого себе. Сучасна людина все ще потребує глибокого усвідомлення та аналізу історичної ситуації, щоб крізь призму історії поглянути на себе і, можливо, переосмислити напрямок, який вона обрала, та знайти відповіді на сучасні проблеми в досвіді історії; щоб бути уважним до найменшої регіональної проблеми чи загрози, яка в епоху уніфікації світу стає проблемою глобального масштабу, проблемою кожної людини.

Перегорнуто ще одну сторінку людської історії, сторінку гегемонії людського розуму та спроб організувати свій побут на землі згідно з його правилами та

принципами. Віра в краще майбутнє зазнає краху, усі плоди та надбання "віку техніки" не принесли очікуваного щастя. Історія подала людству ще один урок – урок злиденності пошуку "кращого" лише в матеріальних, контингентних речах.

Концепція німецького філософа, що побудована на основі споглядання й виявлення певних явищ в історії, не є лише плодом абстрактної спекуляції. Вона побудована й ґрунтується на реально існуючих і досі феноменах, певних духовних проявах та явищах. Духовна ситуація, що проявилась у різних частинах світу одночасно, сформувала людину. Піднесла її до стану злетів людського духу та розуму, зробила можливим розвиток того стану, якого людство досягло на даний час – час відповідей, пошуків і відкриттів.

К. Ясперс поставив нову проблему – проблему розширення меж як філософського горизонту, так і горизонтів усіх інших сфер – до рівня, що досі трактувався як квазінауковий, рівня, де вплив духовного на особисту та соціальну сфери є беззаперечний.

Наскільки людство готове до такого розширення, покаже час.

-
1. Досвід людської особи: Нариси з філософської антропології. Л., 2000.
 2. *Гайденко П.* Человек и история в экзистенциальной философия Карла Ясперса // Ясперс К. Смысл и назначение истории. М., 1994. С. 5–26.
 3. *Ясперс К.* Истоки истории и её цель // Смысл и назначение истории. М., 1994. С. 28–286.
 4. *Ясперс К.* Философская вера // Смысл и назначение истории. М., 1994. С. 420–508.
 5. *Сперс К.* Духовная ситуация времени // Смысл и назначение истории. М., 1994. С. 288–418.
 6. *Єсипенко Д.* Соціофілософський досвід Карла Ясперса // Філософська думка. 2000. № 1. С.79–93.

**THE CONCEPTION OF HUMAN BEING AND HISTORY
IN THE WORKS OF KARL JASPERS**

Natalya Poleva

*Ivan Franko National University of Lviv, Universytets'ka Str., 1
Lviv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.ua*

The article presents a view of Karl Jaspers about a human and history, about a human in the history. He shows an existence of a human in a concrete historical situation which influences on her/his formation. The author analyzes a modern situation which needs recomprehension of priorities and values period of rationalism. Domination of technique and consumption are predominant in this period. Spirituality lost its influence on a society and a human being was transformed into a mechanical being. Jaspers describes a position of a human being in a globalized and crisis-ridden world.

Key word: a human being; history; spiritual situation; care.

*Стаття надійшла до редколегії 31. 01. 2002
Прийнята до друку 10. 05. 2003*